

Dita Pfeifere

**KULTŪRAS CENTRU VĒSTURISKĀ VEIDOŠANĀS
UN ATTĪSTĪBA LATVIJĀ**

**HISTORICAL FORMATION AND DEVELOPMENT
OF CULTURAL CENTRES IN LATVIA**

<https://doi.org/10.55877/kkmp.2022.63>

Abstract

Cultural centres are multifunctional cultural institutions that provide access to culture throughout Latvia, from smaller local municipalities to larger cities. Cultural centres act as interdisciplinary institutions that provide a wide variety of cultural services and partake in the realisation of all national cultural policy priorities. Throughout Latvia, there are more than five hundred municipal cultural centres. Some attempts have been made to set up non-governmental and private cultural centres, but there is a lack of comprehensive data on these initiatives. The research framework includes author's analysis of the historical formation and development of Latvian cultural centres from the 18th century to the present day. The aim of the study is to identify and compare the main functions of cultural centres in each period of their historical development in order to explore the genesis of the modern cultural centre and the validity of the historical classification of cultural centres in cultural policy planning documents. The outcome of the work will lead to a proposal for a new periodisation that can be used in future research on the development of cultural centres as well as in policy planning.

Keywords: *cultural centres, cultural institutions, cultural policy.*

Ievads

Kultūras centru kā Latvijas kultūrvidei raksturīgu kultūras institūciju izpēte līdz šim nav bijusi akadēmisku pētījumu centrā – to vēsturiskā izcelsme un darbība aplūkota galvenokārt citu kultūras fenomenu izpētes kontekstā, kā arī atsevišķos valsts pārvaldes institūciju izstrādātajos dokumentos, tomēr visaptveroši pētījumi

par kultūras centru vēsturi nav veikti. Kultūras centru fenomenam savā promocijas darbā uzmanību pievērsis Jānis Daugavietis, analizējot to amatiermākslas attīstības kontekstā Latvijā un aplūkojot kultūras centrus gan kā nozīmīgas vietējo kopienas kultūras un sociālās dzīves norises vietas, gan kā nepieciešamo infrastruktūru amatiermākslas kolektīvu darbībai [Daugavietis 2015]. Vairāki pētnieki – Inta Rasa, Jānis Daugavietis, Valdis Muktupāvels, Agnese Hermane apskatījuši kultūras centru saistību ar Dziesmu svētku tradīciju [Rasa 2008; Daugavietis 2015; Muktupāvels 2018; Hermane 2018], tomēr visaptveroša analīze par kultūras centru lomu Dziesmu un deju svētku tradīcijas uzturēšanā un funkcijām svētku organizatoriskajā procesā nav veikta. Kultūras centru rašanās vēsturiskos priekšnosacījumus un attīstības dinamiku no 19. gadsimta līdz Latvijas neatkarības atgūšanai aprakstījusi Inta Rasa monogrāfijā “Latviešu sabiedrības kultūraktivitātes (1800–1991)”, tomēr kā atsevišķs fenomēns kultūras centri šajā monogrāfijā nav sistēmiski analizēti. Mākslu ēku arhitektūras kontekstā kultūras centrus pētījusi Agate Eniņa, apzinot un analizējot kultūras centru arhitektūras stilistiskās un funkcionālās izpausmes un attīstības procesu Latvijā no 19. gadsimta otrās puses līdz 21. gadsimta otrajam gadu desmitam [Eniņa 2014; Eniņa, Krastiņš 2012; Eniņa 2017]. Latvijas kultūrpolitikas diskursa ietvaros kultūras centru attīstības vēsturiskās periodizācijas piedāvājums sniegts politikas plānošanas dokumentā “Kultūras centru darbības attīstības programma 2009.–2013. gadam” [Ministru kabinets 2009] un Latvijas Nacionālā kultūras centra (turpmāk – LNKC) metodiskajā materiālā “Vadlīnijas pašvaldību kultūras centru darbībai” [LNKC 2014], tomēr detalizēta kultūras centru funkciju un pārvaldības modeļu analīze šajos dokumentos nav veikta.

Raksta ietvaros autore analizēs Latvijas kultūras centru attīstības vēsturi no 18. gadsimta līdz mūsdienām, lai identificētu un salīdzinātu galvenās kultūras centru funkcijas katrā no vēsturiskās attīstības periodiem un izpētītu mūsdienu kultūras centra ģenēzi un kultūrpolitikas plānošanas dokumentos doto kultūras centru vēsturiskās attīstības iedalījuma pamatotību. Raksta rezultātā tiks sniegts priekšlikums par periodizāciju, kas būtu pielietojama gan tālākā zinātniskā kultūras centru attīstības izpētē, gan politikas plānošanā. Rakstā paredzēts gūt atbildi uz pētnieciskiem jautājumiem, kādi faktori ietekmējuši kultūras centru vēsturisko pārmaiņu dinamiku Latvijā un kādas raksturīgākās kultūras centru darbības funkcijas var identificēt katrā no vēsturiskās attīstības posmiem. Pētījuma dizains veidots kā kvalitatīvais pētījums. Tā stratēģijā izmantotas kvalitatīvās pētniecības metodes – kvalitatīvajiem pētījumiem raksturīgās datu ieguves un analīzes metodes: zinātniskās literatūras salīdzinošā analīze, dokumentu analīze, kā arī sekundāro datu analīze. Kā datu analīzes metode tika izmantota kvalitatīvā kontentanālizē jeb satura analīze.

Kultūras centri kā kultūras institūcijas

Normatīvo aktu izpratnē kultūras centri Latvijā darbojas kā daudzfunkcionālas starpnozaru kultūras institūcijas, kuru dibinātāji, atbilstoši Kultūras institūciju likumam, var būt valsts, pašvaldības vai privāto tiesību subjekti [Saeima 1998]. Šajā rakstā termins *kultūras centrs* tiek lietots kā apvienojošs apzīmējums visām tām kultūras institūcijām, kuras veic kultūras centriem raksturīgās funkcijas neatkarīgi no juridiskā organizācijas nosaukuma un dibinātāja. Latvijā kultūras centriem atšķirīgos vēstures posmos bijuši raksturīgi dažādi nosaukumi, piemēram, *biedrības nams*, *tautas nams*, *kultūras nams*, *saieta nams*, *klubs*, *kultūras pils*, *kultūras centrs* un dažādas citas nosaukumu modifikācijas. Valsts pārvaldes institūciju izstrādātajos dokumentos “Kultūras centru darbības attīstības programma 2009.–2013. gadam” [Ministru kabinets 2009] un “Vadlīnijas pašvaldību kultūras centru darbībai” [LNKC 2014] termins *kultūras centrs* tiek lietots, apzīmējot visas iepriekšminētās institūcijas un pamatojoties uz to, ka, neatkarīgi no nosaukuma, tās mazākā vai lielākā apjomā veic līdzīgas funkcijas [Ministru kabinets 2009; LNKC 2014], kas detalizētāk tiks aplūkotas raksta gaitā.

Būtiski atzīmēt, ka arī starptautiskajā kultūrpolitikas arēnā nepastāv viens konvencionāls nosaukums, kas tiktu lietots attiecībā uz kultūras centriem un to radīto saturu [Inkei 2016]. Kā norāda pētnieki, kas pievērsušies kultūras centru darbības izpētei valstu un starptautiskā līmenī, viens no galvenajiem izaicinājumiem, mēģinot izvirzīt visaptverošu kultūras centru definīciju, ir to lielā daudzveidība un atšķirības gan veikto funkciju, darbības virzienu, misijas un mērķu kontekstā, gan pārvaldības modeļu un resursu pieejamības kontekstā [Järvinen, 2021, Bogen, 2018]. Termins *kultūras centrs* līdzās tādiem terminiem kā *sociokultūras centrs*, *kultūras nams*, *kopienas nams* [Compendium of Cultural Policies & Trends; 2022, Inkei 2016], kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem ir viens no starptautiskajā kultūrpolitikas diskursā biežāk lietotajiem šo kultūras institūciju apzīmējumiem. Līdz ar “Kultūras centru darbības attīstības programmas 2009.–2013. gadam” [Ministru kabinets 2009] pieņemšanu arī Latvijas kultūrpolitikas plānošanas dokumentos termins *kultūras centrs* pakāpeniski ir aizstājis kopš 20. gadsimta 90. gadu sākuma lietoto apzīmējumu *kultūras nams/tautas nams*. Jaunākajā valsts kultūrpolitikas plānošanas dokumentā “Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022. –2027. gadam. Kultūrvalsts” gan dokumenta pamattekstā, gan pielikumos konsekventi tiek lietots termins *kultūras centrs*. Kopš 2015. gada arī LR oficiālajā statistikā pirms tam lietoto apzīmējumu *kultūras nams/tautas nams* ir nomainījis apzīmējums *kultūras centrs* [CSP 2022: KUG040].

Kultūras centru vēsturiskās attīstības posmi

Kultūras centru veidošanās un attīstības dinamika ir cieši saistīta ar Latvijas sabiedriskajiem un vēstures procesiem. Gan “Kultūras centru darbības attīstības

programmā 2009.–2013. gadam”, gan LNKC metodiskajā materiālā “Vadlīnijas pašvaldību kultūras centru darbībai” tiek piedāvāta šāda kultūras centru vēsturiskās attīstības periodizācija:

1. posms – 19. gadsimta beigas – 20. gadsimta 30. gadi – biedrību namu un tautas namu veidošanās kā apliecinājums un iespējas topošās latviešu nācijas pārstāvju aktīvai līdzdalībai kultūras un sabiedriskās dzīves veidošanā.

2. posms – 20. gadsimta 40.–80. gadi – valsts subsidētas kultūras namu un klubu sistēmas izveidošana, izmantojot tos kā padomju propagandas instrumentu. Lai arī ideoloģizētā formā, tomēr tiek saglabāta Dziesmu un deju svētku tradīcijas nepārtrauktība, kuras ietvaros arī padomju varas gados uzplauksnija nacionālās pašapziņas formas.

3. posms – no 20. gadsimta 90. gadu –, mainoties valsts politiskajai un ekonomiskajai struktūrai, notiek kultūras centru nodošana vietējo pašvaldību pārziņā [Ministru kabinets 2009; LNKC 2014].

Abos dokumentos netiek sniegts šāda vēsturiskā iedalījuma pamatojums, netiek arī detalizēti raksturotas kultūras centru funkcijas katrā no piedāvātajiem attīstības posmiem, bet ir sniegts tikai vispārīgs kopsavilkums par katru no tiem. Savukārt vairāku pētnieku veidotā periodizācija piedāvā atšķirīgu pieeju, kā atsevišķu posmu apskatīt Latvijas Republikas neatkarības laiku no 1918. līdz 1940. gadam. Jānis Daugavietis, raksturojot kultūras centru veidošanās priekšnosacījumus un darbības specifiku amatiermākslas attīstības kontekstā Latvijā, balstās uz vēsturisko periodizāciju, kas izriet no konkrētajā periodā Latvijā valdošā politiskā režīma:

1. periods – Latvija teritorija cariskās Krievijas sastāvā (18. gs. līdz 1918. gadam);
2. periods – Latvijas Republika (1918.–1940.);
3. periods – Latvija PSRS sastāvā (1940.–1991.);
4. periods – Latvijas Republika (1991. – mūsdienas) [Daugavietis 2015].

Līdzīgu periodizāciju, izdalot četrus vēsturiskās attīstības posmus, monogrāfijā “Latviešu sabiedrības kultūraktivitātes (1800–1991)” izmantojusi Inta Rasa, analizējot kultūras centru attīstības dinamiku latviešu nacionālās kultūras veidošanās un sabiedrisko procesu kontekstā. Īpaša uzmanība monogrāfijā tiek pievērsta kultūras centru veidošanās vēsturisko priekšnosacījumu analīzei [Rasa 2008], kas ļauj labāk izprast to rašanās cēloņus, vēsturisko izmaiņu dinamiku un likumsakarības.

Kultūras centru vēsturiskās veidošanās priekšnosacījumi

Lai gūtu izpratni par mūsdienu kultūras centra ģenēzi, ir būtiski ņemt vērā to apstākļu kopumu, kas veidoja vēsturisko fonu, no kura izauga sabiedrības pieprasījums pēc šāda tipa kultūras institūcijām. Līdzīgi kā citas Eiropas valstis, Latviju 18. un 19. gadsimtā skāra politiskie un sociālekonomiskie procesi, kas saistīti

gan ar apgaismības un romantisma ideju attīstību, gan Rietumeiropas liberālisma un nacionālisma ideju izplatību un nāciju veidošanos Eiropā. Kā norāda filozofe Ella Buceniece, apgaismības ideja par cilvēka un tautas dabiskajām tiesībām guva daudzveidīgas izpausmes arī Latvijā [Buceniece 2013: 18]. Lai gan 18. gadsimtā Latvija pakāpeniski nonāca Krievijas impērijas pakļautībā¹, tomēr Krievijas Baltijas guberņas (Igaunija, Vidzeme un Kurzeme) joprojām palika Eiropas kultūras telpā. Apgaismības idejas nonāca arī Krievijā, tomēr tās tur iepazīna tikai sabiedrības elite, bet ne tautas vairākums. Lielāks apgaismības iespaids bija jūtams pievienotajās Baltijas guberņās, kur tika sasniegts reāls rezultāts – dzimtbūšanas atcelšana: 1816. gadā Igaunijas guberņā, 1817. gadā Kurzemē un 1819. gadā Vidzemē [Zemītis 2019: 363–364]. Latgalē brīvlaišana notika 1861. gadā, kad tā tika izziņota visā pārējā Krievijas impērijā. Dzimtbūšanas atcelšana nenoliedzami bija ļoti nozīmīgs notikums, kas vispirms sekmēja zemniecības tiesiskā statusa iegūšanu, gan arī zemniecības kā sociālas un ekonomiskas kopas nostiprināšanos Latvijas laukos un nacionālās pašapziņas veidošanos, kas jau gadsimta vidū rezultējās jaunlatviešu kustībā [Straube: 2021]. Šajā laika posmā apgaismības iespaidā dibinājās arī zinātniskās biedrības, kuras par vienu no saviem uzdevumiem izvirzīja tautas, tostarp zemnieku, izglītošanu [Zemītis 2019: 364].

18. un 19. gadsimtā liela nozīme Vidzemes latviešu garīgajā dzīvē bija arī hernhūtismam jeb brāļu draudžu kustībai, kas var tikt uzskatīta arī par pirmo latviešu sabiedriskās darbošanās formu [Buceniece 2013; Rasa 2008]. *Hernhūtisms ir spilgts apliecinājums tam, ka reliģiskajā atmodā, kas izpaudās ne vien reliģijas, ētikas, izglītības, bet arī sabiedriskajā jomā, savienojās apgaismes universālie centieni ar lokālo pašapziņu* [Buceniece 2013: 19]. Lai gan hernhūtiešu organizācijai nebija politiskas ievirzes, tā tomēr bija ļoti nozīmīga kā pirmais organizētais spēks, kas veicināja latviešu nacionālo vienotību un savas tautības apzināšanos, kā arī bija garīgās atmodas rosinātāja. Brāļu draudžu saiešanas nami un semināri kļuva par vietu, kur varēja pulcēties latviešu zemnieki, tādējādi radot zināmu alternatīvu tā laika sabiedriskās dzīves norises vietām – krogiem. *Te zemnieki guva mierinājumu no dzimtbūšanas apspiestības, saiešanas stiprināja viņu garīgo spēku, pašapziņu, veidojās iekšējā solidaritāte. Te apsprieda jaunākās ziņas, izskaidroja likumus un ieguva cita veida informāciju, mācījās lasīt un rakstīt, nodarbojās ar kopīgu dziedāšanu* [Rasa 2008: 21]. Pirmie Hernhūtes Brāļu draudzes pārstāvji darbību Vidzemē sāka 1729. gadā [Ceipe 2010: 39], bet 1738. gadā Valmiermuižā uzcēla brāļu draudžu saiešanas telpas un semināru, kurā hernhūtieši spējīgākos vidzemnieku jauniešus sagatavoja par latviešu lauku skolu skolotājiem. Kā norāda vēsturnieks Gvido

¹ Baltijas reģionā dominējošo lielvaru savstarpējo cīņu rezultātā Latvijas teritorija pakāpeniski, laika posmā no 1710. līdz 1795. gadam, tika iekļauta cariskās Krievijas sastāvā.

Straube, Vidzemes brāļu draudze sekmēja arī pārmaiņas lauku ainavā. Laika posmā no 18. gadsimta 30. gadu beigām līdz 19. gadsimta beigām tika uzcelti kopskaitā apmēram 120 līdz 150 brāļu draudžu saiešanas nami. *Latviešu arhitektūras vēsturnieks Roberts Legzdiņš šīs savdabīgās ēkas raksturojis kā latviešu lauku būvniecības ziedu laiku esenci un košumu* [Straube 2021].

Kultūras centru vēsturiskās attīstības kontekstā nevar nepieminēt arī krogus, kas Latvijā ilgstošā laika posmā bija vienīgās sabiedriskās ēkas (ja neskaita baznīcas), kurās drīkstēja pulcēties latvieši. 1757. gadā četros Vidzemes apriņķos bija 933 krogi, 1802. gadā Kurzemē un Zemgalē – 1832 krogi [Teivens 1995: 71–72]. Pēc savas pamatfunkcijas tie bija saimnieciski uzņēmumi, kas apvienoja viesnīcas un kroga funkcijas, taču savā darbībā tie kļuva par daudzfunkcionālu vietu, kur risinājās arī sava veida sabiedriskā un kultūras dzīve – notika pagasta valdes sapulces, tiesas, pagasta svētki un citi pasākumi. No vienas puses, krogi sabiedrībā tika vērtēti negatīvi, jo veicināja pārmērīgu alkohola lietošanu, bet, no otras puses, tā bija vieta, kas veicināja komunikāciju latviešu zemnieku starpā, iespēju satikties, noslēgt darījumus un kopīgi atpūsties no smagā lauku darba [Rasa 2008: 19]. 19. gadsimta otrajā pusē, sākoties biedrību dibināšanai un biedrību namu celtniecībai, kā arī atturības kustības aktivitātēm, krogu kā latviešu sabiedrības pulcēšanās, izklaides un zināmā mērā kultūras funkciju veicēju loma pakāpeniski mazinājās. Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas daudzus krogus pārbūvēja par dzīvojamām un saimnieciskām ēkām, pagasta ēkām, kā arī biedrību un tautas namiem [Rasa 2008: 19].

Rezumējot var secināt, ka, lai gan brāļu draudžu saiešanas namu un krogu darbības mērķi un pati darbība primāri nebija vērsta uz kultūras funkciju īstenošanu un tie nebūtu uzskatāmi par kultūras centriem mūsdienu izpratnē, tomēr tajos notiekošās aktivitātes un sabiedrības iesaiste liecina, ka arvien vairāk latviešu sabiedrībā veidojās pieprasījums pēc atbilstošām ēkām/infrastruktūras, kur pulcēties, lai kopīgi pavadītu brīvo laiku socializējoties, baudot izklaidējošus un kultūras pasākumus, izglītojoties un īstenojot savu radošo potenciālu dažādās ar kultūra saistītās jomās.

Kultūras centru vēsturiskās attīstības 1. posms – biedrību nami (19. gadsimta otrā puse – 1918. gads)

Lai gan akadēmiskajos pētījumos biedrību namu darbība Latvijā galvenokārt aplūkota citu kultūras un vēstures fenomenu izpētes kontekstā, tomēr pieejamā informācija ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka tieši biedrību namus var uzskatīt par mūsdienu kultūras centru priekštečiem, bet biedrības – par nozīmīgu sabiedrības pašorganizācijas formu, kas veicināja latviešu valodas, kultūras un zinātnes attīstību, sabiedrības izglītošanos un nacionālo pašapziņu, kā arī deva iespēju attīstīties latviešu sabiedriskajai dzīvei un Latvijas kā neatkarīgas valsts idejai. Nozīmīga loma biedrību dibināšanā bija Jaunlatviešu kustībai, kuras izveidošanās 19. gadsimta vidū uzskatāma

par pagrieziena punktu Latvijas vēsturē, jo viņi pamatoja latviešu tautas kulturālo vienotību, veidojot kultūrnāciju [Buceniece 2013: 19]. Jaunlatvieši rosināja biedrību veidošanos, lai aktivizētu latviešu sabiedrisko dzīvi, veicinātu latviešu izglītošanos un nacionālo pašapziņu, kas nebija valdošo aprindu interesēs.

Krievijas valdības politika un muižniecības attieksme pret latviešu mēģinājumiem apvienoties biedrībās un attīstīt savu kultūru nebija viennozīmīga – biedrību dibināšana un darbība notika stingrā kontroles institūciju uzraudzībā, tādēļ to patiesie dibināšanas mērķi formālajos dokumentos nereti tika slēpti aiz valdošajai varai pieņemamākiem. Tā, piemēram, 1848. gadā, kad vienu no pirmajām latviešu biedrībām Ēdolē nodibināja Krišjānis Valdemārs un Andrejs Spāģis, tā tika nosaukta par *Baltijas jūras izsmelšanas biedrību* [Rasa 2008: 33], savukārt, Rīgas Latviešu biedrība 1868. gada 2. martā tika nodibināta ar nosaukumu *Latviska palīdzības biedrība priekš trūkumu ciedamiem igauņiem*. Biedrības statūtos kā viens no galvenajiem mērķiem bija ierakstīta palīdzība “trūkumu ciedamiem”, bet otram mērķim – izplatīt “derīgas zināšanas, tāpat arī godīgu kārtību un visādu gara apgaismošanu starp šejienes latviešiem” bija nacionāli noteikta ievirze, tas ļāva biedrībai kļūt par latviešu konsolidācijas centru [Rīgas Latviešu biedrība 2022]. Biedrība savas aktivitātes īstenoja ar dažādu komisiju un nodaļu darbu, tā deva nozīmīgu ieguldījumu latviešu izglītības, kultūras un zinātnes attīstībā, kā arī Latvijas kā nacionālas valsts izveidošanas procesā. Jau 1869. gadā darbu uzsāka Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija, kuru var uzskatīt gan par pirmo latviešu humanitāro zinātņu centru, gan par nacionālās zinātņu akadēmijas aizmetni – tomēr amatieru, nevis profesionāļu līmenī [Stradiņš 1998: 59]. Pie RLB Zinību komisijas darbojās Derīgo grāmatu nodaļa, kas laida klajā nozīmīgus izdevumus, piemēram, pirmo Latviešu Konversācijas vārdnīcu četros sējumos. Biedrības darbība kļuva arī par nozīmīgu politisku faktoru latviešu tautas dzīvē, kaut gan politisku funkciju veikšana biedrības statūtos nebija paredzēta [Rīgas Latviešu biedrība 2022]. Sākot no 19. gadsimta 80. gadiem, tika dibinātas līdzīgas biedrības arī citur Latvijā – Jelgavas Latviešu biedrība (1880. gadā), Bukaišu Latviešu biedrība (1881. gadā), Jūrmalas Latviešu biedrība (1882. gadā kā Majoru–Dubultu labdarības biedrība) u. c. [Būmane 2019].

Neraugoties uz to, ka gan krievu, gan vācu valdošās aprindas lika šķēršļus latviešu biedrību dibināšanai, tomēr līdz 1890. gadam Vidzemē (ieskaitot Rīgu) jau darbojās 710 dažādas biedrības [Rasa 2008: 33, 42]. Vispopulārākās bija dziedāšanas biedrības, jo gandrīz katrā pagastā bija dziedāšanas skolotājs, kas varēja uzņemties biedrības un kora vadību. Vienas no vecākajām dziedāšanas biedrībām dibinātas 1864. gadā – Dikļos, 1865. gadā – Lielvārdē un 1869. gadā – Trikātā [Rasa 2008: 33–34, 42]. Gan Latvijā, gan Igaunijā biedrību darbība 19. gadsimta 60. un 70. gadu vidū bija saistīta arī ar Dziesmu svētku tradīcijas aizsākšanos. Dziedāšanas svētku pirmsākumi meklējami vācvalodīgo zemju – Šveices, Vācijas un Austrijas – vīru koru

biedrību darbībā 19. gadsimta pirmajā pusē, šo praksi drīz pārņēma arī vācbaltiešu vīru koru biedrības Latvijā un Igaunijā. Latviešu dziedāšanas biedrību veidošanās un to skaita straujš pieaugums 19. gadsimta 60. gados deva iespēju rīkot vietējos dziedāšanas svētkus [Muktupāvels 2018: 54]. 1869. gada vasarā Tērbatā (Tartu) nepilns tūkstotis igauņu vīru koru dalībnieku sapulcējās uz saviem pirmajiem (vispārējiem) visas Igaunijas dziedāšanas svētkiem. Pēc četriem gadiem, 1873. gada vasarā, notika pirmie Vispārējie dziedāšanas svētki Latvijā, kopkorī pulcējot 45 korus – gan vīru, gan jauktos korus – kopskaitā 1003 dziedātājus. Galvenā loma Vispārējo latviešu dziesmu svētku sākotnējās idejas realizēšanā bija Rīgas Latviešu biedrībai (dibināta 1868. gadā), kas bija Dziesmu svētku rīkotāja sākotnējā posmā no 1873. gada līdz 1910. gadam (I, II, III, V svētki). IV svētkus rīkoja Jelgavas Latviešu biedrība [Muktupāvels 2018: 64].

Otra biedrību grupa, kas ieņēma būtisku vietu sabiedrībā, bija labdarības un palīdzības biedrības. 1870. gadā tika dibināta viena no lielākajām Rīgas biedrībām – Jonatāna biedrība, 1874. gadā – Vecpiebalgas Labdarības biedrība, kurā aktīvi darbojās rakstnieki Matīss un Reinis Kaudzītes, 1875. gadā nodibināja Cēsu Labdarības biedrību, 1877. gadā – biedrību Liezērē, 1879. gadā – Straupē utt. [Rasa 2008: 34]. Labdarības un palīdzības biedrības nodarbojās ar līdzekļu vākšanu, kurus piesaistīja, organizējot dažādus sarīkojumus, koncertus, teātra izrādes, saviesīgus vakarus un zaļumballes. Arī šajās biedrībās darbojās kori, citur vēl arī teātra pulciņi vai orķestri, bet izglītības veicināšanai tika veidotas biedrību bibliotēkas un lasāmgaldi, kā arī rīkoti izglītojoši vakari dažādu jautājumu skaidrošanai. Biedrības rūpējās par savu biedru labklājību, sniedza atbalstu slimību vai nelaimes gadījumā. Tika dibinātas arī dažādas citas biedrības, bet, kaut gan to nosaukumi bija dažādi, darbības virzieni bija līdzīgi [Rasa 2008: 34].

Biedrību funkciju īstenošanai bija nepieciešama atbilstoša infrastruktūra, tādēļ biedrības aktīvi vāca līdzekļus, lai varētu iegādāties vai iznomāt zemi un uzcelt savus namus, kuros būtu atbilstošas telpas dažādu kultūras un saviesīgu pasākumu norisei, kuru un citu pulciņu mēģinājumiem, bibliotēkām un lasāmgaldiem, mācībām, sapulcēm un citu sabiedrisku aktivitāšu norisei. Viens no pirmajiem 1869. gadā tika uzcelts Rīgas Latviešu biedrības nams pēc Jāņa Frīdriha Baumaņa projekta (pārbūvēts 1887. gadā – sk. 1. attēlu) [Rīgas Latviešu Biedrība 1928: 20, 33]. Rīgas Jonatāna biedrības nams tika uzcelts ap 1876. gadu [Rasa 2008: 34], Cēsu Labdarības biedrības nams – 1886. gadā [Rukšāne 2010: 12], bet Vecpiebalgas Labdarības biedrības nams tika atklāts 1887. gadā [Eniņa 2014; Rasa 2008: 34].

Turpmākajos gados tika celti biedrību nami gan Rīgā, gan citviet Latvijā. Aktīva jaunu biedrības namu celtniecība notika 20. gadsimta sākumā, jo *latviešu inteliģence vairs nevēlējās pieņemt iepriekšējos gadsimtos lietoto formu atveidojumus jauno celtnu*

1. attēls. Rīgas Latviešu biedrības nams Pauluči (tagad – Merķeļa) ielā Rīgā. 1887. gads.
Fotogrāfs nezināms. Avots: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.

arhitektūrā [Eniņa 2017: 59]. Tika uzcelts jauns Rīgas Latviešu biedrības nams (1908–1910), Jelgavas Latviešu biedrības nams (1908–1910), bet 1913. gadā atklāja Vecmīlgrāvja pretalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” namu, kura celšanu sponzorējis un vadījis filantrops un kokzāģētavu īpašnieks Augusts Dombrovskis. Šajā laika posmā biedrību nami tapa arī citās Latvijas pilsētās – Ventspilī, Kuldīgā, Talsos, Smiltēnē, Raunā, Skrīveros un citur. Biedrības aktīvi darbojās arī lauku teritorijās, kur finansiālu apsvērumu dēļ cēla vienkāršākus namus. Vairāki biedrību nami tapa, pārbūvējot krogu ēkas, piemēram, Dolē un Ceraukstē. Vairāki biedrību nami, piemēram, Rūjienas Saviesīgās biedrības nams un Bērzes lauksaimniecības biedrības nams tika projektēti un uzsākti celt neilgi pirms Pirmā pasaules kara, taču to celtniecība tika pabeigta tikai pēckara periodā [Eniņa 2017].

Apkopotā veidā statistikas dati par to, cik biedrību namu tika uzbūvēts pirmajā kultūras centru vēsturiskās attīstības posmā, nav pieejami. Arhitektūras zinātnieces A. Eniņas pētījumā par ēku arhitektūras mākslu Latvijā atrodama informācija par vairāk nekā četrdesmit dažādu biedrību namiem, kas uzcelti laikposmā no 19. gadsimta vidus līdz 1918. gadam [Eniņa 2014], tomēr būtu nepieciešams papildu izpētes darbs, lai noteiktu biedrību namu skaitu šajā laikā. Kā norāda Inta Rasa, ne visas

biedrības šajā posmā darbojās ar vienādiem panākumiem, daudzām nebija piemērotu telpu, tikai nedaudzām bija savi nami, tāpēc sarīkojumi un citas biedrību aktivitātes notika skolās, pagasta namos vai krogos, kā arī tika izmantots vasaras laiks, kad pasākumi varēja notikt ārpus telpām – parkos, pilsētu un pagastu laukumos, brīvdabas estrādēs u. c. [Rasa 2008: 43]. Tomēr, pēc I. Rasas domām, biedrību nami kļuva par latviešu sabiedrības dzīves centriem un ir uzskatāmi par kultūras un tautas namu priekštečiem [Rasa 2008: 43].

Rezumējot var secināt: biedrību nami Latvijā vēsturiski veidojās kā sabiedrības pulcēšanās vietas, un biedrības tajos veica ne tikai kultūras funkcijas, bet arī izglītojošas, brīvā laika pavadīšanas, zinātnes attīstības, labdarības un citas sociālās funkcijas, kā arī politiskās funkcijas.

Kultūras centri Latvijas Republikas laikā (1918.–1940.)

Laikā no 1914. gada līdz 1918. gadam, Pirmā pasaules kara darbības zona skāra arī Latvijas teritoriju, nodarot ievērojamus materiālos postījumus un atstājot smagas demogrāfiskas un saimnieciskas sekas. Tomēr kara rezultātā, sabrūkot Krievijas impērijai, radās labvēlīgi apstākļi, lai izveidotos neatkarīga Latvijas valsts. Pēc patstāvīgas valsts pasludināšanas 1918. gadā, Latvijas stāvoklis joprojām bija sarežģīts, daudzas ēkas, tajā skaitā bibliotēkas un skolas, bija izpostītas, biedrību nami daudzviet sagrauti. Tomēr, par spīti grūtībām, 20. gadsimta 20. gados Latvijā sākās ekonomiska, kultūras, izglītības un zinātnes atdzimšana. Laikā no 1919. gada līdz 1920. gadam tika atklātas daudzas nozīmīgas nacionālās kultūras un izglītības institūcijas, valsts uzmanības lokā bija arī muzeju un bibliotēku darbības attīstīšana. 1920. gadā tika nodibināts Kultūras fonds, no kura līdzekļiem tika atbalstītas plaša spektra kultūras, zinātnes un izglītības aktivitātes gan pilsētās, gan lauku teritorijās. 1922. gadā tika pieņemts “Likums par pašvaldībām”, bet 1923. gadā – “Likums par biedrībām, savienībām un politiskajām partijām”, kurš noteica, ka visiem Latvijas iedzīvotājiem ir tiesības apvienoties biedrībās, politiskās organizācijās un reliģiskās apvienībās [Zelče 2003: 263].

20. gados valstī izveidojās plašs sabiedrisko organizāciju tīkls, kas aptvēra dažādas dzīves jomas. 1928. gadā Latvijā bija reģistrētas 63 politiskās partijas un 8035 biedrības, tātad uz katrām 230 iedzīvotājiem viena biedrība [Švābe 1950: 264]. No pieejamiem statistikas datiem var secināt, ka 1928. gadā iedzīvotāju vidū populārākās bija kultūras un izglītības biedrības, kopskaitā – 2905 organizācijas [Švābe 1950: 264]. Šīs biedrības rīkoja lekcijas, kursus, literārus vakarus, teātra izrādes, koncertus, ekskursijas, kā arī dibināja skolas, studijas, teātra trupas, korus, orķestrus, atvēra bibliotēkas un lasītavas, izdeva un izplatīja periodiskos izdevumus, grāmatas u. c. [Zelče 2003: 265]. Īpaši iela uzmanība tika pievērsta pieaugušo jeb ārpusskolas izglītībai.

Lai organizētu pēcskolas izglītību pamatskolu beigušajiem un rosinātu kultūras biedrības pievērst pašizglītībai ikvienu Latvijas pilsoni, neatkarīgi no izglītības un vecuma, tika izveidotas vairākas biedrību apvienības, kuru tīkls aptvēra visu Latviju [Greitjāne 1999: 69]. Kā liecina 1928. gada biedrību statistika, aktīvi darbojās arī palīdzības biedrības (590), sporta (342), ugunsdzēsēju (129), reliģiskās (106) u. c. organizācijas [Švābe, Būmanis, Dišlers 1928–1929]. Vēstures zinātniece Vita Zelče norāda, ka biedrību loma pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas mainījās. Rīgas Latviešu biedrība zaudēja savu politisko nozīmi, kā arī, latviešu valodai kļūstot par valsts valodu izveidojoties latviešu mācību, zinātnes un kultūras iestādēm, mainījās tās uzdevumi izglītības, zinātnes un kultūras jomā [Zelče 2003: 264].

Līdztekus daudzveidīgo biedrību darbībai, 20. gadsimta 20. gados Latvijā attīstījās ideja par tautas namu veidošanu. I. Rasa izsaka pieņēmumu, ka šis nosaukums, iespējams, pārņemts no demokrātiskās kustības Krievijā 19. gadsimta beigās, kad lielajās pilsētās, Maskavā un Pēterburgā, daži augstmaņi atvēlēja savā īpašumā esošus namus tā sauktajai *tautas pašdarbībai* un nosauca tos par tautas namiem. Latvijā šī ideja transformējās iecerē veidot tautas namus kā ēkas, kurās var notikt dažādi sarīkojumi un kultūras aktivitātes, it īpaši tajās lauku teritorijās, kurās nebija biedrību namu vai citu telpu, kur pulcēties. Uzdevums rūpēties par tautas namu celtniecību tika uzticēts Lauksaimniecības ministrijai, paredzot ne tikai jaunu tautas namu celtniecību, bet arī iespēju pielāgot tautas namu vajadzībām neizmantotas ēkas. Tā, piemēram, Skrundā, Ļaudonā, Nītaurē, Vaiņodē tautas namu vajadzībām tika pielāgotas bijušo krogu ēkas, savukārt, Ezerē, Stelpē, Saikavā, Stāmerienā un citur tautas nami ierīkoti bijušajās klētīs, muižu labības šķūņos vai citās bijušo muižu palīgēkās. 1924. gadā tika nodibināta “Tautas namu biedrība”, lai vāktu līdzekļus tautas namu celtniecībai [Rasa: 2008]. Ne vienmēr tas bija vienkāršs process, jo finanšu līdzekļu piesaiste, zemes īpašuma iegāde, ēkas projektēšana, saskaņošana un būvniecība kopumā prasīja ilgu laiku. Tā, piemēram, no idejas par Lībiešu tautas nama celšanu līdz tā atklāšanai 1939. gada 6. augustā Mazirbē pagāja vairāk nekā piecpadsmit gadi. Līdzekļu vākšanas kampaņa nama celtniecībai tikai organizēta arī Igaunijā, Somijā un Ungārijā [Blumberga 2021: 25, 49]. Savukārt, Dobeles tautas nama projektēšana bijusi iesākta 1930. gadā, būvniecība sākusies 1933. gadā un turpinājusies ar pārtraukumiem līdz 1939. gadam [LVVA, f.6343: 17].

Apkopotā veidā statistikas dati par to, cik biedrību un tautas namu darbojās pirmās neatkarīgās Latvijas valsts laikā, nav pieejami. Izdevumā “Latvijas kultūras statistika 1918.–1937.” atrodama plaša informācija par vispārējās un augstākās izglītības iestādēm, tautskolām, bibliotēkām, muzejiem, grāmatniecību, valsts kultūras pieminekļiem, drukāto presi un radio, skatuves mākslas institūciju un kinoteātru darbību, kā arī publisko finansējumu kultūrai, taču statistikas dati par biedrību namu

un tautas namu skaitu izdevumā nav iekļauti [Salnītis, Skujenieks 1938]. A. Eniņas pētījumā par mākslu ēku arhitektūrā Latvijā atrodama informācija par vairāk nekā 110 dažādu biedrību namiem un tautas namiem, kas uzcelti vai pārbūvēti laikā no 1918. gada līdz 1940. gadam [Eniņa 2014], tomēr būtu nepieciešams papildu izpētes darbs, lai noteiktu biedrību namu un tautas namu skaitu šajā periodā.

Rezumējot var secināt, ka pēc Latvijas Republikas izveidošanas, kad latviešu sabiedrībai vairs nebija jācīnās par savas kultūras un valsts pastāvēšanu, notika zināmas pārmaiņas biedrību mērķos un darbības specifikā. Daļu funkciju, ko līdz tam bija veikušas biedrības, pārņēma valsts un pašvaldību izveidotās institūcijas, kā arī profesionālās sabiedriskās organizācijas, t. sk. politiskās partijas. Biedrību nami un tautas nami turpināja darboties kā sabiedrības pulcēšanās vietas, un galvenokārt veica kultūras, izglītojošās, brīvā laika pavadīšanas, labdarības un citas sociālās funkcijas, taču vairs neveica politiskās funkcijas.

Kultūras centri okupācijas laikposmā (1940.–1991.)

No 1940. gada 17. jūnija līdz 1945. gada 9. maijam, kad Latvija atradās pārmaiņus Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (turpmāk – PSRS) un nacistiskās Vācijas okupācijā un Otrā pasaules kara darbības zonā, kultūras jomā norisinājās dramatiskas pārmaiņas. Vēsturnieks Aivars Stranga norāda, ka jau pirmajās dienās pēc Latvijas okupācijas Latvijas komunistiskā partija (turpmāk – LKP) izvērta brutālu uzbrukumu latviešu kultūrai un mākslai. Jau no pirmajām okupācijas dienām kļuva skaidrs, ka kultūrai un mākslai būs jāpakļaujas Padomju Savienībā īstenotajai politikai, tajā skaitā – rusifikācijai. Kultūra un māksla nonāca stingrā un augošā LKP kontrolē [Stranga 2018: 26]. Savukārt, laika posmā no 1941. gada jūnija līdz 1945. gada maijam, Latvijai atrodoties nacistiskās Vācijas okupācijā, kultūras nozares pārvaldi īstenoja Lielvācijas armijas Propagandas daļa un Kultūras lietu pārvalde pie Militārās pārvaldes Propagandas daļas. Faktiski abi šie totalitārie režīmi izmantoja līdzīgus kultūras nozares organizācijas pamatprincipus: kultūras organizāciju pakļaušana valsts kontrolei; kultūras ideoloģizācija un piesaisti okupācijas varas politisko mērķu sasniegšanā; kultūras darbinieku masveidīga iesaistīšana okupācijas režīma izveidotajās un kontrolētajās profesionālajās organizācijās, lai nodrošinātu pilnīgu nozaru kontroli [Stepens 2016: 241–242]. Sākot ar 1945. gada maiju, Latvijai atkārtoti nonākot PSRS pakļautībā, radikālas pārmaiņas skāra arī biedrību namu un tautas namu darbību. Biedrību īpašumi tika nacionalizēti un nonāca valsts īpašumā, bijušo biedrību un tautas namu demokrātiskās darba organizācijas vietā pēc PSRS parauga tika radīta totāla pakļautības struktūra [Rasa: 2008].

Visās PSRS republikās tika iedibināta vienota *mākslinieciskās pašdarbības un kultūras iestāžu sistēma*. PSRS kultūrpolitikas modelis tika implementēts katrā jaunajā

2. attēls. Balvu kultūras nams 20. gs. 50. gados. Fotografāts nezināms.
Foto: Balvu novada muzeja arhīvs.

padomju republikā, arī Latvijas PSR [Daugavietis 2015]. Bijušo biedrības namu un tautas namu vietā tika izveidots *kultūras namu* un *klubu* tīkls, daļa no šīm kultūras iestādēm uzsāka darbību nacionalizēto tautas namu un biedrības namu telpās, piemēram, Tukuma rajona kultūras nams – Tukuma Viesīgās biedrības namā, Talsu rajona kultūras nams – Talsu Sadraudzīgās biedrības namā, Galgauskas kultūras nams – Galgauskas Dziedāšanas biedrības namā utt. [Latvijas kultūras datu portāls 2022]. Tā kā daļa bijušo biedrību un tautas namu ēku kara laikā tika sagrautas vai nopostītas, vai arī neatbilda jaunās varas ieceru mērogam, sākot ar 20. gadsimta 50. gadiem visā Latvijas teritorijā sākās kultūras namu un klubu celtniecība. Pētījumā par padomju laika kultūras namu arhitektūru norādīts, ka laikā no 1955. līdz 1975. gadam kultūras namu un klubu celtniecībā pārsvarā tika izmantoti tipveida projekti. Tā, piemēram, pēc viena tipveida projekta 1954. gadā uzcelts Balvu kultūras nams (sk. 2. attēlu), 1958. gadā Preiļu kultūras nams un 1959. gadā Kārsavas kultūras nams. Sākot ar 1975. gadu, kad mainījās sabiedrības viedoklis un atjaunojās nacionālās identitātes meklējumi, ievērojami pieauga individuālo projektu skaits [Eniņa, Krastiņš 2012].

Tika ieviesta kultūras iestāžu centralizēta pakļautības struktūra un tai atbilstoši iestāžu nosaukumi: *rajona kultūra nams*, *republikāniskās pakļautības pilsētas kultūras nams*, *pilsētas vai ciemata zonālais kultūras nams*, *ciema kultūras nams*, *ciema klubs* [Latvijas PSR Kultūras ministrija 1977]. Tika noteikts princips, ka ikvienā ciemā un

ciematā jābūt vismaz vienam klubam vai kultūras namam un vienai bibliotēkai. Visu šo kultūras institūciju darbību pārraudzīja Kultūras ministrija, nosakot stingru darbības regulējumu. Lai izveidotu un paplašinātu kultūras namu un klubu tīklu, tika piešķirts dāsns valsts finansējums, kā rezultātā 20. gs. 50. gadu beigās Latvijas PSR teritorijā darbojās ap 1000 kultūras namu un klubu [Daugavietis 2015: 257], kuru skaits līdz 1990. gadam pakāpeniski samazinājās, sasniedzot 891 [CSP 2022].

Kultūras ideologizācija un kultūras institūciju iesaistīšana PSRS varas politisko mērķu sasniegšanā būtiski ietekmēja arī kultūras centru veiktās funkcijas šajā periodā. Kultūras namu un klubu darbība tika politizēta, piespiežot tiem darboties ne tikai kā vietējās sabiedrības pulcēšanās vietām, kas veic kultūras, izglītojošās un brīvā laika pavadīšanas funkcijas, bet arī kā komunistiskās partijas propagandas ruporiem. Nolikumā “Par Latvijas PSR valsts klubu iestādēm” noteikts, ka: *Latvijas PSR Kultūras ministrijas sistēmas rajonu, pilsētu, ciemu kultūras nami, ciemu klubi ir valsts kultūrizglītības iestādes, kuru uzdevumos ietilpst iedzīvotāju komunistiskā audzināšana, Partijas un valdības lēmumu plaša propaganda, kultūras līmeņa nemītīga celšana, tautas jaunrades attīstīšana, kulturālas atpūtas organizēšana* [Latvijas PSR Kultūras ministrija 1977]. Tā kā amatiermāksla tika uzskatīta par svarīgu līdzekli ideoloģiskajā audzināšanā, tad tika radīti visnotaļ labvēlīgi apstākļi amatiermākslas masveidīgai attīstībai, taču tika kontrolēta gan kolektīvu vadītāju un dalībnieku politiskā uzticamība, gan kolektīvu radošo izpausmju saturiskā atbilstība komunistiskajai ideoloģijai. Galvenā uzmanība kultūra namos un klubos bija jāvelta “masu darbam”, ieskaitot dažādu izglītojošu un informējošu aģitācijas pasākumu organizēšanu, kas tika dēvēti par “kultūrizglītības darbu” [Rasa 2008: 108–109].

Kultūras centri atjaunotajā Latvijas Republikā (1991. gads līdz mūsdienām)

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, 20. gadsimta 90. gados daļēji tika saglabāts padomju laikā izveidotais kultūras centru tīkls, taču kultūras centrus vairs centralizēti nepārraudzīja Kultūras ministrija – tie tika nodoti rajonu un vietējo pašvaldību pārziņā, kļūstot par pašvaldības iestādēm. 1994. gadā pieņemtais “Likums par pašvaldībām” noteica, ka viena no pašvaldību autonomajām funkcijām ir *rūpēties par kultūru un sekmēt tradicionālo kultūras vērtību saglabāšanu un tautas jaunrades attīstību (organizatoriska un finansiāla palīdzība kultūras iestādēm un pasākumiem, atbalsts kultūras pieminekļu saglabāšanai u. c.)* [Saeima 1994]. CSP datu bāzē atrodama informācija liecina, ka kultūras centru skaits pakāpeniski samazinājies no 891 (1990. gada beigās) līdz 525 kultūras centriem (2006. gada beigās), taču laika posmā līdz 2020. gada beigām atkal palielinājies līdz 558 institūcijām [CSP 2022]. Šajā statistikā nav iekļauta informācija par nevalstiskā un privātā sektora kultūras

centriem, jo, atšķirībā no valsts un pašvaldību iestādēm, nevalstiskā sektora institūcijām, normatīvajos dokumentos nav noteikts pienākums iesniegt datus CSP, līdz ar to apkopotā veidā tie nav pieejami. Gan CSP datu bāzē, gan oficiālajā Latvijas kultūras datu portālā *kulturasdati.lv* statistikas informācija par pašvaldību kultūras centriem atrodama sadaļā “Kultūras centri”, kas tiek lietots kā vienojošs apzīmējums šīm kultūras institūcijām [Latvijas kultūras datu portāls 2022]. 2022. gada 15. septembrī LR Saeimā trešajā lasījumā pieņemtais “Kultūras centru likums” noteic, ka *kultūras centra nosaukums var ietvert vārdus “kultūras centrs”, “kultūras nams”, “saieta nams”, “tautas nams” vai citus vārdus, kuri norāda uz kultūras centra darbību. Kultūras centrs var lietot tā vēsturisko nosaukumu* [Saeima 2022].

Valsts kultūrpolitikas dokumentos kultūras centriem šajā periodā uzmanība tikusi pievērsta fragmentāri, atstājot šo kultūras institūciju attīstības plānošanu pašvaldību politikas līmenī. Tomēr kultūras centru nozīme valsts kultūrpolitikas mērķu un prioritāšu īstenošanā atzīta LR Kultūras ministrijas izstrādātajā, jaunākajā politikas plānošanas dokumentā “Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam”, īpaši akcentējot to lomu kultūras pieejamības nodrošināšanā un sabiedrības līdzdalības kultūras procesos veicināšanā Latvijas reģionos. Dokumentā sniegta atsauce uz 2018. gadā veikto “Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījumu”, akcentējot, ka populārākās kultūras patēriņa aktivitātes iedzīvotāju vidū ir pagasta, pilsētas vai novadu svētku apmeklēšana (69%), kultūras pārraižu skatīšanās televīzijā (53%), kultūras pasākumu apmeklēšana vietējā kultūras centrā (52%), kultūrvēsturisko vietu apmeklēšana (52%), vietējo amatierkolektīvu pasākumu apmeklēšana (46%). Dokumentā norādīts, ka pašvaldību kultūras centros darbojas 90% no Dziesmu un deju svētku tradīcijā iesaistītajiem amatiermākslas kolektīviem [Kultūras ministrija 2021], kas norāda uz kultūras centru nozīmi gan nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā, gan kultūras pieejamības, sabiedrības līdzdalības un kvalitatīva brīvā laika pavadīšanas kontekstā.

“Kultūras centru likumā” definētās pašvaldību kultūras centru funkcijas ietver šādas funkcijas: kultūras, mūzizglītības un tālākizglītības pasākumu organizēšana; Dziesmu un deju svētku tradīcijas nepārtrauktības nodrošināšana; amatiermākslas un tautas mākslas kolektīvu darbības nodrošināšana; profesionālās mākslas un kultūras pieejamības nodrošināšana, atbalsts jaunrades un vietējo radošo industriju attīstībai; vietējās kultūrvēsturiskās vides, identitātes un nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu un attīstīšanu; vēstures izzināšanas un novadpētniecības veicināšana, līdzdalība kultūras tūrisma pakalpojumu veidošanā; pašvaldības teritorijā dzīvojošo iedzīvotāju vajadzību kultūras jomā apzināšana un apkopošana [LR Saeima 2022].

Secinājumi

Rezumējot varam secināt, ka kultūras centru vēsturisko attīstību Latvijā ir ietekmējis sarežģīts vēsturisko, politisko, ekonomisko un sociālo apstākļu kopums, kā ietekmē katrā no vēsturiskās attīstības periodiem ir modificējušās arī kultūras centru funkcijas. Vēsturiski kultūras centri ir veidojušies kā vietējās sabiedrības pulcēšanās vietas, un dažādos vēsturiskās attīstības periodos, reaģējot uz sabiedrības vajadzībām, kā arī politisko un ideoloģisko fonu, ir veikuši ne tikai kultūras funkcijas, bet arī izglītojošās, brīvā laika pavadīšanas, zinātnes attīstības, labdarības un citas sociālās funkcijas, bet atsevišķos periodos arī politiskās funkcijas.

Pamatojoties uz veikto izpēti un identificētajām kultūras centru funkcijām katrā no vēsturiskās attīstības periodiem, raksta autore ieteiktu izdalīt šādus kultūras centru vēsturiskās attīstības posmus:

1. posms – Latvijas teritorija cariskās Krievijas sastāvā (19. gadsimta otrā puse – 1918. gads);
2. posms – Latvijas Republika (1918.–1940.);
3. posms – Latvijas okupācijas posms (1940.–1991);
4. posms – Latvijas Republika (1991. – mūsdienas).

Lai iegūtu pilnvērtīgāku priekšstatu par kultūras centru vēsturisko attīstību Latvijā, būtu jāveic turpmāki pētījumi, lai savāktu un apkopotu datus par biedrību namu un tautas namu skaitu laika posmā no 19. gadsimta vidus līdz 1940. gadam, tāpat arī padziļināta izpēte būtu jāveic par kultūras centru darbību laika posmā no 1940. gada līdz 1945. gadam.

Izmantotie avoti

- Blumberga, R. (2021). *Libiešu tautas nama vēsture. No ieceres līdz atklāšanai*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bogen, P. (2018). *Business model profiling of cultural centres and performing arts organisations*. Sweden: Trans Europe Halles. Available: <https://creativelenses.eu/wp-content/uploads/2018/10/Creative-Lenses-Business-Models-Profiling.pdf> (viewed 11.08.2022.)
- Buceniece, E. (2013). Ideju vēsture Latvijā un intelektuālās identitātes veidošanās. No: J. Stradiņš, V. Hausmanis, M. Kūle. *Latvieši un Latvija, IV sējums. Latvijas kultūra, izglītība, zinātne*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 12.–38. lpp.
- Būmane, I. (2019). *Latviešu biedrības Latvijā: vēsture vai nākotne?* Rīga: Rīgas Latviešu biedrība.
- Ceipe, G. (2010). *Latvijas Brāļu draudzes vēsture 1918–1940*. LU Akadēmiskais apgāds. Pieejams: <https://www.bdm.lv/index.php/garigi-raksti> (skatīts 10.08.2022.)

- Centrālā statistikas pārvalde (2022). KUG040. *Kultūras centri (gada beigās)*. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_OD/OSP_OD_sociala_kultura_kultura/KUG040.px/table/tableViewLayout1/ (skatīts 16.01.2022.)
- Daugavietis, J. (2015). Promocijas darbs *Amatiermāksla Latvijā: kopienas attīstība un kultūrpolitika*. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5302/45615-Janis_Daugavietis_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y (skatīts 27.01.2022.)
- Eniņa, A. (2017). Biedrību nami jūgendstila arhitektūras kontekstā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A. daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes, 71. sēj., Nr. 1, 59.–89. lpp. Pieejams: http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/71_1/5_Agate_Enina.pdf (skatīts 18.01.2022.)
- Eniņa, A., Krastiņš, J. (2012). *A Culture House – a Nucleus of a Collective Farm of Soviet Latvia*. Available: <https://aup-journals.rtu.lv/article/view/aup.2012.007/52> (viewed 04.01.2022.)
- Eniņa, A. (2014). *Mākslu ēku arhitektūra Latvijā*. Promocijas darbs. Rīgas Tehniskā universitāte.
- Greitjāne, R. (1999). Ieskats latviešu kultūras biedrību un tautas augstskolu darbībā. *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 4 (33). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Iekšlietu ministrijas būvniecības departaments. *Pilsētu būvprojektu rādītājs, I sējums, 1903–1944*. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6343. fonds.
- Inkei, P. (2016). *The Cinderella of European Cultural Policies. The Budapest Observatory*. Available: https://www.academia.edu/37298251/The_Cinderella_of_European_Cultural_Policies (viewed 08.01.2022.)
- Järvinen, T. (2021). *Strategic Cultural Center Management*. London: Routledge. Available: <https://doi.org/10.4324/9781003052135> (viewed 05.01.2022.)
- Latvijas kultūras datu portāls. *Kultūras centri*. Pieejams: <https://kulturasdati.lv/lv/kulturas-centri> (skatīts 10.02.2022.)
- Latvijas Nacionālais kultūras centrs (2014). *Vadlīnijas pašvaldību kultūras centru darbībai*. Pieejams: <https://www.lnkc.gov.lv/lv/media/16962/download> (skatīts 20.01.2022.)
- LR Kultūras ministrija (2021). *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam*. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/pazinojums-08032021> (skatīts 08.01.2022.)
- Latvijas PSR Kultūras ministrija (1977). *Nolikums par Latvijas PSR valsts klubu iestādēm*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija.
- Ministru kabinets (2009). *Kultūras centru darbības attīstības programma 2009.–2013. gadam*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/190175-par-kulturas-centru-darbibas-attistibas-programmu-2009-2013-gadam> (skatīts 07.01.2022.)

- Muktupāvels, V. (2018). Vispārējo latviešu dziesmu (un deju) svētku tradīcijas vēsture. No: A. Laķe, R. Muktupāvela. *Dziesmu un deju svētki. Tradīcijas anatomija: kolektīvā monogrāfija*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 52.–67. lpp.
- Rasa, I. (2008). *Latviešu sabiedrības kultūraktivitātes (1800–1991)*. Rīga: RaKa.
- Rīgas Latviešu Biedrība (1928). *Rīgas Latviešu Biedrība sešos gadu desmitos (1868–1928)*. Rīgas Latviešu biedrības izdevums.
- Rīgas Latviešu biedrība (2022). *Rīgas latviešu biedrības vēsture*. Pieejams: <https://www.rlb.lv/rlb-vesture> (skatīts 14.08.2022.)
- Rukšāne, G. (2010). *Cēsnieka sirdsbals. Stāsts par namu Raunas ielā 12 un cilvēkiem, kas tajā darbojās 95 gadus*. Cēsis: Cēsu Kultūras centrs.
- Salnītis, V., Skujenieks, M. (1938). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937*. Rīga: Latvijas Statistiskā pārvalde.
- Saeima (2022). Kultūras centru likums. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/FA1190A38E0355FDC22588B6003F09E0?OpenDocument> (skatīts 16.09.2022.)
- Saeima (1998). *Kultūras institūciju likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/51520-kultur-instituciju-likums> (skatīts: 22.01.2022.)
- Saeima (1994). *Likums Par pašvaldībām*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57255-par-pasvaldibam> (skatīts 10.01.2022.)
- Stepens, O. (2016). Kultūras menedžmenta organizācija nacistu okupācijas posmā. No: A. Laķe. *Krustpunkti: kultūras un mākslas pētījumi. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 239.–245. lpp.
- Stradiņš, J. (1998). *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Izdevniecība “Zinātne”.
- Stranga, A. (2018). Latvijas kultūras un mākslas sovjetizācija pirmajā padomju okupācijas gadā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs. I daļa. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Straube, G. (2021). *Zemnieku brīvlaišanas laikmets Latvijas teritorijā*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22227-zemnieku-br%4%ABvlai%4%Alanas-laikmets-Latvijas-teritorij%4%81> (skatīts 12.01.2022.)
- Straube, G. (2021). *Vidzemes brāļu draudze*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22195-Vidzemes-br%4%81%4%BCu-draudze> (skatīts 13.01.2022.)
- Švābe, A. (1950). *Latvju enciklopēdija*. 1. sējums. Stokholma: Apgāds “Trīs zvaigznes”.
- Švābe, A., Būmanis, A., Dišlers, K. (1928–1929). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 2. sējums, 2551., 2552. sl. Rīga: A. Gulbja apgāds.
- Teivens, A. (1995). *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Rīga: Māksla.

The Compendium of Cultural Policies & Trends (2022). *A collection of statistical data from the Compendium countries*. Available: <https://www.culturalpolicies.net/database/search-by-filter> (viewed 20.02.2022.)

Zelče, V. (2003). Biedrības un sabiedriskās organizācijas. No: V. Bērziņš. *20. gadsimta Latvijas vēsture. II daļa. Neatkarīga valsts 1918–1940*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.

Zemītis, G. (2019). Latviskās identitātes veidošanās kultūru migrācijas ietekmē un tās atspoguļojums Latvijas kultūrainavā. No: I. Jansone, M. Kūlis, A. Rožkalne, u. c. *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 352.–378. lpp.